

Pikó Gábor Mózes

MILYENEK AZ OROSZOK?*

HÁLÁTLAN FELADAT egy nép múltban, hagyományokban megformált arculatát fölterképezni, a minden emberben föllelhető morális jellegzetességek mellett a különleges nemzeti vonásokat kiemelni, ami egy oroszoknak sem sikerülhet hiánytalanul. Florovszkij esetében láttuk, hogy egy szubjektíve túlráajzott arckép eltorzul, és éppúgy elveszítheti hitelességét, mint amennyire az elnagyolt vázlat sem jut túl az általánosságokon. A legtöbb orosz nem fárasztaná magát azzal, hogy kikanalazza az általa ismert résztulajdonságok tengerét, de abban bizonyára egyetértene egymással, hogy ők teljesen mások. Persze az orosz nemzeti jelleg kívülről is megérezhető, és össze nem téveszthető, csak éppen pontos kifejezése nehéz, mert a szakadatlan külső változások egyre újabb vonásokat vésnek vagy éppen törölnek a nemzet arculatán. Ha időnként mégis mélyebb szabályosság, vizszatérő rendszeresség mutatkozik, akkor állandó, lényegi azonosságra gyanakodunk, amely több mint a pillanatnyi adottságok, a változó lehetőségek és a statisztikai számok halmazából kiszámítható eredő. Oroszoknak lenni elsősorban nyelvi, másodsorban vallási, kulturális identitást jelent, döntő földrajzi, néprajzi és történelmi konkrétumok nélkül, de azoktól sem függetlenül. A volt szovjet tagköztársaságokban és Izraelben milliók élnek, akik származásuk, vallásuk,

esetleg vallástalanságuk mellett vagy ellenére az orosz kultúrkörbe tartoznak, vagyis gondolkodásuk, szokásaik, törekvéseik összekötik őket. Az oroszországot leginkább a felhőkhez hasonlítanám, amelyek láthatóak, de nem mérhetőek, beárnyékolják és csapadékkal termékenyítik meg a földet, de megfoghatatlanok és emberileg befolyásolhatatlanok.

Az oroszok békés természetétől idegen a nemzeti gyűlölködés. Más népekre inkább kíváncsiak, mint elutasítók, ezért tudtak velük a cári hódítások nyomán egy birodalmat alkotni, együttélésük pedig viszonylag békésen szűnt meg a Szovjetunió szétesése után. Ha az utódállamokban orosz kisebbség maradt, azokkal a helyi nacionalista többség élte ki az ellentétet, ami olyan fegyveres konfliktusig fokozódott, mint az évek óta tartó, befejezhetetlennek tűnő ukrajnai. A belső társadalmi, szociális, ideológiai feszültségek ritkán fokozódtak polgárháborúvá, mert az erőszakot a békevág és a gyakorlati együttműködés kényszere le tudta csillapítani. Nem tudjuk, hány millió orosz emberről beszélünk, akiknek kettős vagy többes identitásuk lehet, ezért a kulturális megközelítésen kívül semelyik más, konkrétabb elképzelés nem érinti az oroszok lelkét. Ez a misztikus lényeg persze éppúgy nem hat kényszerítő erővel, mint Isten léte, ezért „tudományosan” tagadható

* P. Gábor Mózes: *Oroszoknak lenni. Nyitás Keletre (1985–2015)*. H. n., 2015, magánkiadás, 145–152. o. III. rész 3. fejezet, részlet. (A szerk.)

vagy figyelmen kívül is hagyható. Messzemenő következményei miatt mégsem ajánlatos elvetni a lehetőséget egy nagy nemzet létének belső, szabályozó törvényszerűségeinek a megközelítésére. Az állandóság titka természetesen nem fogalmazható meg tételesen, nem összegezhető dogmatikusan, de aki legalább nem érez ilyet biztonsággal, az hajlamos ugyancsak racionális, dogmatikus alapon bármilyen változást elképzelni egy nép életében.

Bibó István szerint *„az ép valóságérzék és az ép reagálóképesség, az »ösi« és az »új«, a tartósság és az újítás, a hagyománytisztelet és a forradalmiság adagolását mindig meg tudja találni, anélkül, hogy a maga alkatáról tételes szabályokat állapítana meg.”* Vajon hogyan működött az oroszoknak ez az egyensúlyérzéke, mely kétségtelenül nagygyá tette őket? Miért tud az orosz nép természetes

„Az oroszországot leginkább a felhőkhez hasonlítanám, amelyek láthatóak, de nem mérhetőek, beárnyékolják és csapadékkal termékenyítik meg a földet”.

módon, gyakorlás nélkül is rögtön több szólamban énekelni? Honnan van másoknál nagyobb érzéke a szobornosztyban megfogalmazott módon a társadalmi ellentétek összehangolásához? Ha

sikerülne erre válaszolni, akkor azt a kérdést is megközelíthetnénk, hogy erőt tud-e venni a minden nemzeti jelleget leromboló globalizálódáson az ellentéteket összebékíteni tudó orosz életöszton. *„Nem testet-lelket tipor ma a láb! / Könny nélkül sír a sok keserű gyászon, / s ha kiragadja éjéből magát, / találjon bár fényt, zúgolódva lázong”* – írta máig érvényesen a költő a mélabús orosz lélekről.

Már láttuk, hogy milyen hatalmas ellentmondások formálták a múltban az oroszországot: zárt faluközösségekben és földrajzi végtelenségben, normann eredetű monarchiában és a természetbe menekülő szláv anarchia révén vált hatalmassá. Ilyen körülmények között fön-

maradni és orosznak lenni annyit jelent, mint minden külsőséghez belső fönntartásokkal, látszólag alkalmazkodni, az ellentmondásokat valamilyen őserőre vagy hitre támaszkodva elviselni és kiismerhetetlenül ellentmondásossá válni. Beleszületve és hosszú társadalmi gyakorlat után ez többnyire sikerül, vagy ha nem, akkor is jellegzetesen orosz kudarcokkal találkozunk: többek között önpusztító, zsarnoki összeférhetetlenséggel vagy felelőtlen, bohócos örülettel, amorális, Bizánctól eltanult kétszínűséggel vagy üres verbalizmussal, filozofikus, oblomovi lustasággal és infantilis, tehetetlen élőködéssel stb., amire a klasszikus és a mai orosz irodalom megannyi példát hozott. A jellegzetesebb ellentmondásokat részben már érintettük, mindenekelőtt a külső nagyság és hatalom vonzását, valamint a családi és magánszférára való fokozott igényt. Ennek a jelenségnek elég sok oldala van: az állampolgár megkövetelt, külső fegyelmezettsége otthon rendszerint szeretetreméltó természetességben, zavartalan lezserségben oldódik föl. A hatalmi vagy nemzeti nagyság föltűnő nosztalgiaja általában elbizonytalanodó egyéni kisszerűséget takar, a szovjet vívmányok korábbi kultusza, Potyemkin (Patyómkin) utánzása sokáig a belső tehetetlenséget leplezte. Ezért az új Oroszországnak mély gyökereket kell kitépnie vagy megnemesítenie, ha számítani akar a világ előtt. A birodalmi méretekből következő központi irányítás és tervszerűség mindig gépiesen és túl sokat követelt az alapjában véve ráérős oroszoktól. *„Szicsász”* (mindjárt) hallatszik lépten-nyomon, ezért csak látszatsikereket képesek produkálni. A főntről jövő szólamokat könnyebb volt elsajátítani, mint megvalósítani, ezért a hivatalosan fitogtatott tetterő rendszert szóbőségbe fulladt, az egyirányú ideológia unalma sokakat szárnyaló fantáziára sarkallt, a látható korlátokon mindig álmodozásokkal lépnek túl. Ami nem baj. Miért ne lenne szükség ál-

mok álmodóira? Csak ne engedjük, hogy mások szabják meg, hogy mit álmodjunk.

Kívülről úgy tűnik, a hagyományos központi irányítás többnyire ellentétes az egyéni törekvésekkel és érdekekkel, pedig ezek is megférnek egymással. A kereszt- és apai nevén megszólított cár, főtitkár vagy bármely vezető a hatalom meghitt, családi szigorúságát jelezte. Ez az uralmi rendszer mindig patriarchális, paternalista maradt minden oroszhoz. Nem kétséges, hogy a politikai hatalmat itt mindenki emberfeletti, misztikus eredetű dolognak tartja, amint soha nem kérdőjelezték meg a „nép” vagy a „munkásosztály” érdekében hozott döntéseket. Ellenállni pedig egyenesen bűn, káromlás vagy legalábbis örülség és értelmetlenség lenne – kivéve, ha ezt elég sokan csinálnák, szintén a többség nevében (lásd bolsevikok), mert akkor a kollektív reflexek hatnának erősebben. De erre aligha kerül sor, mert a hatalom maga is vigyáz a jóindulatú, atyai igazságosság látszatára. Juvenálj metropolita 1980 januárjában például ebben a félig támadó, félig barátságos tónusban figyelmeztetett:

– Nem kancsukával akarok itt rendet csinálni, hanem meggyőzéssel! Az esperes követelésére föl is függeszthetnélek – mondta, és figyelte, hogy milyen hatást gyakorol rám –, de most megbékélésre van szükség.

Nem ijedtem meg, csak vártam a folytatást, ezért rövid hallgatás után ő adott magyarázatot:

– Most nagyon rosszul venné ki magát, ha én mint szovjet állampolgár, téged mint magyart megbüntetnék. (Nota bene: Afganisztán megtámadása után voltunk néhány hónappal.)

Nyugaton azt hiszik, hogy a pluralista demokrácia az egyetlen elviselhető politikai rendszer, és annak minden diktatórikus korlátozása embertelen. Az autonóm és jogaikra érzékeny individuumok természetesen nem érthetik meg Kelet spontán vonzódását és elementáris igényét a karizmatikus, erőskezű Nagyemberre – ezért

maradt probléma a desztalinizálás –, aki minden nehézségen át tudja vezetni országát, dicsőséget és tiszteletet vív ki népének a világ előtt. Önmagában testesíti meg a még nem individualizálódott, kollektív ösztönöktől befolyásolt tömeget, és egyúttal a biztos siker, a győzelem lehetőségét ígéri. Olyan hatalmat képvisel, amely le tudja küzdeni a fenyegető káoszt és harmonikus, emberfölötti rendet teremt. A hagyományos keleti despotizmusok, az isteni eredetű uralkodók, papkirályok, fölkezt monarchák és karizmatikus népvezérek mára kétségtelenül szekularizálódtak, de lényegüket nem veszítették el. És nem is veszíthetik el, amíg a tömegek nem lesznek önálló és öntevékeny személyekké. De miért legyen az egész világ ilyen, „demokratikus”, amikor a minden egyéniséget eltörlő nyugati reklámgépezet ugyanilyen függőséget akar megvalósítani ideológia nélkül, csak a fizikai-biológiai fogyasztás alapján?

Az orosz kollektivizmus természetes, archaikus jelenség. Az élet alkalmazkodásokból áll, a nyáj, a törzs, a nép védettséget és lehetőségeket jelent. A modern individualizmus ennek inkább a bomlásterméke, mint normális fejleménye. Amikor az oroszok ráerőltetik akarataikat valakire, egy gyökereiben kollektív jószándék vezeti őket: ha a másik nem látja be, hogy mi lenne jó neki, akkor ne engedjük meg, hogy rosszat tegyen magának. Ennek ellentéte a nyugati individualizmus: magánügyeimbe senki ne szóljon bele, akár önpusztításra is van jogom; azt teszek életemmel, testemmel, amit akarok. A polgári demokrácia ezért csak állandó manipulációval, fáradságos meggyőzéssel működik, a keleti despotizmus pedig könnyen, gyorsan megmozgatja a közös ösztönöket. A gondviselő kollektivizmus miatt az oroszok nem is tudnak elnyomni má-

„(...) az új Oroszországnak mély gyökereket kell kitépnie vagy megnemesítenie, ha számítani akar a világ előtt.”

sokat (ez magyarázza asszimilációjuk hatékonyságát), legföljebb őket nyomják el a magukénak érzett hatalmak. Ma, a nemzetiségi konfliktusok korában is befogadók. Nem számít, hogy te német voltál, ő meg gagauz, most mind oroszok vagyunk (ha te is orosz akarsz lenni – ami valamilyen szinten a pravoszláviára is vonatkozik).

A demokratizálódás perspektívája így Keleten inkább csak szólam marad, mint valóság, hiszen mindig kényelmesebb fönről várni ösztönzést, vezetést, döntést és támogatást, mint mindent saját erőből megoldani. A peresztrojka is egy ősi, eddig megváltoztathatatlan akadályba ütközött. A gazdasági reformoknak nyilván nem örültek a korábban rabszolgává nyomorított, nincstelen alattvalók, akik csak addig érztek jól magukat, amíg tudták, hogy valaki tévedhetetlen biztonsággal, láthatatlanul irányítja, életre-halálra meghatározza őket. Vállalkozni és kockáztatni szörnyű annak, aki egy hatalmas gépezet részecskéjeként boldogan oldódott föl százmilliók közös felelőtlenségében, dicsőségében és a nagyszerű jövő hitében. A legfőbb ellentmondás a hitek és a realitások között, az ideológia és a gyakorlat ütközésében mindig könnyen áthidalható, amíg megtalálják a hihető magyarázatokat. Keleten az ember nem a szemének hisz, hanem inkább a fülének, a „nagy összefüggéseknek”. A messianisztikus ideológia Bizánctól örökölt csodaszerét a Nyugat soha nem értette, sőt a realitásoktól való eltéréseket egyszerűen csalásnak, szöszegésnek, morális torzulásnak tekintette. A maga lapos realizmusában ugyanis jobban ragaszkodott a külső, megfogható tényekhez, mint a legragyogóbb ideákhoz. Keleten a szavak nem tapadnak szorosan a konkrétumokhoz, nincsenek jogi garanciák, amivel a Nyugat is csak áltatja magát.

A többféle látással rendelkező Kelet hagyományosan hajlamos relativizálni a külső valóságot,

változékony, illuzórikus jelenségnek tekinteni, melyhez képest az örök törvények, a tökéletes normák és ideák az elsődlegesek. A látható világnak, a tetteknek és a szavaknak tehát az „esz-mét” kell szolgálniuk, vagyis másodlagosak. Ez a szemlélet főleg a hivatalos kelet-nyugati érintkezésekben okoz zavart, belső használatban szinte mindenki az ideológia primátusához tartotta magát, és inkább a zavaró valóságtól tekintett el. Oroszországban csak a legutóbbi években mutatkoznak nyugtalanító jelek: a hitek fokozatos eróziója és a realitások mind tola- kodóbb cáfolata egyre többek fejét zavarja meg. A hiteltelenség mindent képes aláásni. „Van egy Pus- kintól származó közmondásunk – írta egyszer Larisza: *A naptárak mindig hazudnak. (Tizenhárom nappal késik az ónaptár az újtól.) Most kibővült ez a közmondás imígyen: De a vezetők is.*”

Ha most a főbb ellentmondások kibékítésének vagy elviselésének az alapjait keressük, akkor az orosz mentalitás legmélyebb gyökereiig kell eljutnunk. Az egyiknek szinte véletlenül bukkantam a nyomára. Egyszer akadémiánk közelében, a parkban sétálva Arkagyij félig humorosan ezzel fordult hozzám:

- Nézd már a kis szarkákat (*szorocsáta*)!
- Hol vannak? – néztem körül.
- Hát itt előttünk! – nevetett. – Szorokin atya felesége megy a két kicsivel.

Akkor értettem meg, hogy Szorokin (szarkafi) nevéből csinált viccet, és ezek szerint az ősi állatnevek még ma is eredeti értelemben vonatkoztathatók emberekre. És csakugyan, számos Zajcev (nyúlfi) nevű embert Zajcsiknak (nyuszinak) becéznek az ismerősei és a kollégái. Ha eltekintünk a későbbi, keresztény eredetű családnevektől (Ivanov, Minyin, Minajev, Feoktyisztov), a foglalkozásnevektől (Popov, Kuznyecov, Melnyikov), a földrajzi-származási nevektől (Moszkóvszkij, Rosztóvszkij, Rjazányec) és egyéb ragadványnevektől, az orosz család-

nevek igen nagy része totemisztikus eredetű: főleg állat- és testrésznevekből áll (Medvegyev, Bjelkin, Konyin, Koróvin, Homjakov, Zsukov, Lobov, Noszov, Zubkov, Rotov stb.). Az előbbieken pedig sajátos módon a madárnevek dominálnak (Szokolov: sólyomfi, Petuhov: kakasfi, Szolovjov: csalogányfi, Voron(c)ov: varjúfi, Vorobjov: verébfű, Orlov: sasfi stb.), ami bizonyára a (keleti-)szlávok őstörténetére, gyűjtögető-madarászó életmódjára is vet némi fényt.

Számomra főleg a kereszténység előtti, totemisztikus szemlélet miatt lettek fontosak ettől kezdve az orosz családnevek (*familija*). A mitikus állatostól való származás, egy család vagy törzs egységes „nemzettsége” öntudatlanul is fennmaradt számtalan generáción

át, és legalább a neveken keresztül jellemzett, meghatározott vagy befolyásolt minden egyes leszármazottat.

Ma már természetesen senki sem vallja, hogy halála után a lelke visszatér örök eredetéhez, a totemhez, ahonnan újabb, hasonló sorssal rendelkező utódok kapnak életet, mert ez a hit vagy krisztianizálódott, vagy eltűnt. Az ősi totemkultusz azonban mégsem múlt el nyomtalanul az oroszoknál. Még vizuális, népművészeti kifejezésével is találkoztam, például azon a Lariszától kapott fa sőtartón, ahol a madárósnek emberi feje és koronája van. De friss, irodalmi példát is találunk az élő vagy föltámadó totemizmusra, például Valentyin Raszputyinnál. Rövid regényében, az *Isten veled, Matyórában* tényszerűen mutatja be, hogy egy óriási vízierőmű építése során az Angara folyó mélyére süllyesztenek egy szibériai falut, hontalanná teszik és gyökereiktől szakítják el az ősi tradícióhoz ragaszkodó embereket. És nyugtalanul kóborol az éjszakában a láthatatlan totemállat, a sziget Gazdája, ahol a pusztulásra ítélt falu fekszik.

Ismeretes, hogy a totemkultuszban a leszármazottak a mitikus állatósnek kiszolgáltattak,

természeti lényként valamilyen természetfölötti erőktől függenek, ezért tudatuk személyiség „előtti” vagy „alatti” szférákban, a kollektívumban honol és így az irracionális, démonikus hatásoktól vagy védett, vagy védtelen marad. A szellemeket állandóan „meg kell nyugtatni” és „ki kell engesztelni”. A totemek kiszámíthatatlan uralma alól a kereszténység révén az oroszok is „rendezett kapcsolatba” kerültek a lélekvilággal, amint az főleg a keresztnevek tartós hagyományában nyilvánul meg. A görög eredetű/közvetítésű nevek túlsúlya mellett persze maradtak pogány viking és szláv nevek is, sőt olyan korai latin eredetűek, amelyek Európában már hiányoznak vagy ritkák (Vitálj, Valérij, Livérij, Kornyelj,

„(...) *politikai hatalmat itt mindenki emberfeletti, misztikus eredetű dolognak tartja*”.

Natálja, Klávgyija stb.). Ez a kereszténységbe kapcsolódó, tudatos folyamat azonban meg is fordulhat, ha egy fölszabadító, személyiséggé nevelő, erkölcsi felelősségre vezető szellemi hatás megbénul. Ilyenkor ismét személytelen, kollektív és romboló ősi ösztönök juthatnak meghatározó szerephez.

Az oroszok legjobbjainál a kollektív gyökerekből mindig kibontakozott egy emberiség felé való nyitottság, őszinte jóindulat és azonosulás az egyetemes értékekkel, ami független a világot egyesíteni akaró, nagyhatalmi ambícióktól. A külső nagyság természetesen könnyen csábíthat hatalomra törekvő erkölcsi törpéket. Csak a legutóbbi időben kezd az urbanizáció nyomán több új, kétes információ hatására szélesebb körben megvalósulni egy nyugati értelemben vett individualizmus a változatlanul primernek fölfogott kollektívizmussal szemben. Egyéni teljesítmények és kezdeményezések ösztönzésével bizonyára egyre több zavaros vagy önálló személyiség alakul ki, akik azonban aligha lesz-

nek képesek olyan hősiességekre és titáni erőfeszítésekre, melyeket a rendkívüli helyzetek az összeforrott közösségből kiváltak. A néhez történelmi korszakok leckéje, az összefogás szükségessége egyre gyöngébb reflexként működik, és egyre nő a közelmúltban megbélyegzett és megsemmisített magányos farkasok tisztelete, akiknek nemrég senki sem bocsátotta meg, hogy eredeti személyiségek voltak és saját lelkiismeretükre hallgattak (Jeszenyin, Viszockij, Szaharov stb.).

Persze, a gazdasági, életmódbeli átalakulások ellenére az orosz emberek a jövőben is zömmel egymásra utaltan, kollektívában fognak élni, dolgozni, a központilag manipulált médiát

„Az autonóm és jogaikra érzékeny individuumok természetesen nem érthetik meg Kelet spontán vonzódását és elementáris igényét a karizmatikus, erőskezü Nagyemberre”.

fogyasztani, ami a hagyományos anyagi bizonytalanság miatt a tömegben éppúgy fönntartja az ellenőrzöttséget és az önállótlanlanságot, mint a védettséget. A szolidaritásnak perspektívát adnak a nemzeti tudatot érő sérelmek (például Nyugatról), a regionális igénytelenségből újjászületik az összefogás áldozatkészsége, amint azt újabban Ukrajnával kapcsolatban látjuk. A veszélyek, árulások, háttámadások újratermelik a központosítás kifinomultabb, testvéri formáit, amint az informális internetes kapcsolatok a jellegtelen globalizálódás felé is hatnak. Persze abban reménykedhetünk, hogy az orosz értelmiség szellemi igényessége nem elégszik meg a hagyományos politikai kínálattal, hanem kreatív szemlélettel visszatér legjobb kulturális hagyományaihoz és továbbfejleszti saját klasszikusait. Lehet-e ennél többet jóslani?

Ami az orosz mentalitás másik gyökerét, a vallásos fogékonyságot illeti, ezt nemcsak a keleti kereszténység közösségi-liturgikus jellege for-

málta a törzsi-totemisztikus előzmények alapján, hanem a természeti-történelmi adottságok misztikuma is, amely az orosz sors, küldetés megfogalmazására képes. Kétségtelen, hogy a pravoszláv *szobornosztj* egy organizmussá olvasztotta össze a hívő népet a nem hívőkkel is. A hívek még a gyakorta közös gyónások alatt sem különültek el egymástól, még nagyobb tömegben ülték meg ünnepeiket. Sőt, az egyén önkéntes alávetése a köznek, az orosz alázat misztikus átminősüléssel ért föl, hiszen a köz a nagyság és a csalhatatlanság vízióját adta a részeknek, vagyis nemcsak mennyiségileg forasztott össze mindenkit, hanem minőségileg is a kiválasztottság, a „szent Oroszország”

közvetlen érzését keltette. Az anyagi önzésnek ellenálló józan aszketika és szolidaritás jellegzetes orosz misztikává, lelki fogékonysággá tudott válni, főleg az egy testté olvadó, liturgikus élményben. Az oroszok hagyományos vallási fogékonysága eredetileg tehát független a kereszténységtől, bármennyire is azonosult történetileg a keleti ortodoxiával. A földrajzi határtalanság, az egész világot jelentő, arra kivetülő faluközösség (a *mir* világot és békét is jelent), az éltető természettel szembeni gyermeki függőség mellett jelentősen motiválta a misztikus hajlamokat. Ha a természetet, a földanyát totemisztikus személyiségnek érzékelik, az olyan kollektív tulajdonságokat alakított ki nagyon korán, mint az alázat, a türelem, az engedelmesség, az alkalmazkodás és az önfeláldozás, melyek az orosz hitet mindig is jellemezték más nemzetek kereszténységével és kultúrájával szemben. A szlávok elég általános érzelmesége különösen az orosz vallásosságban válik könnyes meghatottsággá, nőies ellágyultsággá – az ezt jelentő *umilényije* szó ezért rövidebben lefordíthatatlan más nyelvre –, szélsőséges esetben pedig hisztérikus zabolátlansággá.

Talán érzélgés, a racionális meghatározások lebecsülése fejeződik ki abban, hogy az orosz nyelv nem különbözteti meg a szeretettől a szerelmet, sőt a szeretkezést sem, ami így többféleképpen értelmezhető. Mihail Tolmacsov a puha *ljubóv* szóból kiindulva fölöslegesnek vélte elhatárolni a szenvedélyes, fizikai szerelmet a szeretettől, mivel végső soron az csak az utóbbi egyik, fizikai formája. Az *Énekek éneke* is szerelemként írja le az emberi lélek vágyódását Istenhez (ha elfogadjuk tradicionális értelmezését). Ugyanakkor számtalan félreértés adódik a szerelem és a szeretet azonosításából a hétköznapi emberi kapcsolatokban, ami viccekben is kifejeződött. Szeretkezés közben az asszony például megkérdezi a férfit: Ványa, szeretsz még? De Ványa nem érti a kérdést: Miért? Szerinted most mit csinálok? Itt persze az orosz női lélek is tetten érhető, hiszen a szerelemnél is fontosabb számára a teljes, föloldódásig menő szeretet.

Nem akarom lebecsülni a specifikus formában lezajló misztikus élmény valóságos, átalakító és föl szabadító erejét, amely elvitathatatlanul az orosz vallásosság legfőbb értéke maradt, és még hiányában vagy igényében is jellemző a nyugtalanul kereső, transzcendenciára vágyó orosz emberre. Ugyanakkor nem szeretnék túlzásokba esni az oroszok lényegi értékelésében. Nem kívánom őket idealizálni jelenkori adottságaikban, csupán nyersanyagot találok bennük az ideálhoz. Az orosz valóság soha nem (lesz) azonos a vallás „szent Oroszországgal”, de legendájukban úgy él a víz alá süllyedt Kityezs, mint az Angara alá süllyesztett Matyóra, ahol hibák és bűnök nélkül élhetik meg tökéletes lehetőségeiket az egyszerű orosz emberek. Hasonlóan a mi Óperenciánkhoz, amely elérhetetlen, de vonzó ideál marad valahol Nyugaton. Az orosz misztérium Keleten szintén páratlan kincs, amely tiszteletet érdemel

egy profanizált, hamis, hazug világban. Ez a világból hiányzó idea közel áll ahhoz a Mennyei Országához (ha nem azonos vele), amely Jézus mai követőiben elveszett, misztériuma pótolhatatlanul elszállt. C. G. Jungnak igaza van, amikor azt állítja: *„Mindenkor a vallásos állapot az, amely a pszichológiai beállítottság lényegi és specifikus előítéleteit megteremti – még olyan emberek esetében is, akik vallásukról megfeledkeztek, vagy azzal soha nem is foglalkoztak.”* Ezért maradt kívülről érthetetlen, de belülről érthetetlen a legszekularizáltabb, poszt-szovjet ember is a hagyományos orosz vallásosság háttere nélkül.

Én is az orosz egyházban kerestem ezt a mennyei csodát, lelki realitást, amikor a hagyományok templomok látványa mögött az örökévalóság kipattanni készülő bimbóit kerestem és virágba borulását vártam. Természetesen hiába, ami nem az én bűnöm vagy naivitásom volt, hanem annak a nagy lehetőségnek a lehetetlensége, mely az egész kereszténység mai kudarcára utal. Szervezeti, intézményes, hierarchikus formában nem lesz, nem lehet látható Isten Ország, de maga a jelkép is gyönyörű. *„A szépség menti meg a világot”* – mondták az orosz vallásfilozófusok. Hívogató, csalogató marad akkor is, ha papi, vallási formában csalásnak bizonyulna. Ami az orosz valóságban mégis páratlan, az már szemmel nem látható, de misztikus formátlanságában is kivételes, sőt szent, ezért a legnagyobb szeretettel őrizendő meg jobb időkre. Az esztétikai vízió akkor is csoda, ha csak művészi,

„A polgári demokrácia (...) csak állandó manipulációval, fáradtságos meggyőzéssel működik, a keleti despotizmus pedig könnyen, gyorsan megmozgatja a közös ösztönöket.”

ihletett formát tud kapni regényben, képen vagy megfoghatatlan zenében. Ehhez azonban valamennyire „orosznak” is, fogékonnak kell lenni. Számtalan esetet ismertem, mely racionálisan

alig megmagyarázható, elemi erejű érdeklődésről tanúskodott a vallás iránt teljesen szekularizált környezetben.

TOVÁBBI MEGLÁTÁSOK**

Gyakran határesetei a racionalitás és az irracionális, a szentség és az elvetemültség alig követhető megnyilvánulásainak, ami az Európát meghatározó latin-germán mentalitásból hiányzik.

Az önvádra mindig kész, „parttalan” alázat szinte magára vonja a megaláztatást, amint a meghunyászkodás is kiváltja a zsarnokjelöltek hatalmaskodását, fölébreszti az erőszakosak vadászösztönét.

Az orosz egyház legnagyobb csodája, hogy deformált, despotikus fölépítése ellenére páratlanul erős népi vallásosságot alakított ki.

A nyugati hatalmak mindig tévedtek, amikor kellő ismeretek nélkül próbálták kiterjeszteni befolyásukat az oroszokra. Most Amerika követ el katasztrofális hibákat Oroszország térdrekenyszerítésével. Álmodozhatunk a globalizálódó világ nagy konvergenciájáról, csak éppen az orosz természet sajátos reakciói, lelki reflexei másféleképpen viselkednek majd. A mai átmeneti helyzetben, jellemző módon, kétféle himnusz van Oroszországnak. Mivel most minden bonyolultabbnak tűnik, mint a szovjet korszakban, a megfelelő megértés keresése az eddigieknél alaposabb elemzést érdemel. Mindig meg voltam győződve, hogy a Nyugat labilis technikai-gazdasági fölényérzete alapján nem

lenne szabad lebecsülni az oroszokat, hanem emberi értékeikre figyelő együttérzésnek kellene kialakulnia a válságtól csak különféleképpen és különböző mértékben, de egyaránt sújtott oroszok és nem-oroszok között. Olyan hatalmas kihívások érik a világot (muszlim fundamentalizmus, környezeti katasztrófák, demográfiai, erkölcsi válság stb.), hogy éppen Oroszország hatalmas méretei, természeti és szellemi tartalékai nem hagyhatók figyelmen kívül. Minden józan embernek érdekében állna, hogy előítéletek nélkül ismerje meg egy sem teljesen nyugati, sem teljesen keleti (vagy egyszerre mindkét jellegzetességet őrző) nagyhatalom lehetőségét. A konfliktusok éleződése idején különösen nagy felelőssége van annak, aki azt is tudja, hogy mit jelent oroszok lenni.

A hagyományos orosz történelemfölfogás zavarban volt az államalapítás tekintetében, mert az írásos és régészeti tényeket negligálva vagy kereken tagadva, a szláv államalapítás lehetőségét, „ergo” szükségességét próbálta dogmatikusan igazolni. A „normann teória” elfogadhatatlanságának az ellendogmája fatális bénultságot okozott az orosz történelem e kulcskérdésének tisztázásában, és ennek nyomán egy sereg más probléma kutatásában is. Rosszul fölfogott hiúsági kérdésből szükségtelen görcsökbe rándult az orosz történelmi tudat, így fölördésük nélkül nem tisztulhatott meg a nemzeti önértékelés. A cárizmus alatt kialakult pánszláv értelmezés eleve szégyenletesnek tartotta a szlávokkal keveredett normannok államalapítását. Pedig csak ugyanaz történt, mint a dunai bolgároknál bevallottan: nem-szláv katonai vezető réteg és dinasztia teremti meg a Kelet-Európában az akkor létfontosságú állami kereteket az ősi nemzetségi

** Uo. 31., 35., 70., 99., 101–106., 108., 134., 190. és 191. o. (A szerk.)

kapcsolatok helyén, hogy azután az új államok létrehozzák a mai nemzeteket.

Ha igaz, hogy gyökeres történeti változások hatására alakul ki a nemzeti jelleg, akkor a legnagyobb figyelmet a nemzetek születésekor ható tényezőkre érdemes fordítani, mert a többi élő organizmushoz hasonlóan, a nemzet is ekkor kapja meg nevében „genetikus programját”. Legkorábbi, „veleszületett” tulajdonságai pedig kondicionálják egész további életét. Az oroszország kettős forrásánál tisztán fölismerhető a szlávok természetes, archaikus, nagycsaládi-vérségi kötelékeinek a szívóssága, amit közvetve később is visszaigazolt az eredeti életforma fölbomlásával járó anarchia mindenkit bénító iszonyata (*szmúta*). De a normann rendérvék, fegyelem szintén fönmaradt, főleg az államapparátus föntartóiban és a központi irányítás megszálottjaiban. Csábító a gondolat, hogy a normann *ruszok* és szláv alattvalóik országában – legtokéletesebb összeolvadásuk után is – föllehetők egy ősi szláv-germán mentalitás kettősségei, melyet oly sok ambivalens személyiségben (nemcsak Dosztojevszkij hőseinél) vélünk fölismerni. Sőt, mintha a váltakozva centralizáló-decentralizáló, etatista-antietatista, hierarchikus-anarchikus, militarista-pacifista, fentről reformista, letről konzervatív politikai ellentétpárokban is találkoznánk velük.

Kétségtelen, hogy az európaítól gyökeresen eltérő, végtelen lehetőségeket kínáló földrajzi adottságok nemcsak más léptékű, hanem más jellegű, monarchista, integratív állami-társadalmi rendet követeltek meg, amelyre sajátos törvényszerűségek érvényesek. Különleges kihívásokra így különleges válaszok születtek. Ennek kutatása csak részben támaszkodhat a hagyományos

keleti despotizmusok és főleg a bizánci előzmények vizsgálatának eddigi eredményeire. Több tekintetben inkább példa nélkül jelentkeznek. Általános vélemény szerint a nagy orosz alföld és az oroszosodó Szibéria a maga képére formálta a mind hatalmasabbá és európai szempontból érthetetlenül mássá váló oroszországot. A világ eritkán lakott és zord térsége sokáig elrejtette Európa szemé elől az átalakulás folyamatát, amely a magyar értelmiség 20. századi útkereséséhez,

a „minőség forradalmához”, a „harmadik úthoz” és „kermagyarország” kialakításához hasonló. A „köztes-európai gondolat” sokat merített az „orosz ideából”, hiszen egyaránt elutasították a diktatórikus kommunizmust és az anyagelvű kapitalizmust.

Végeredményben ma a világ egyik legizgalmasabb politikai-kulturális kísérletével küzdő oroszország szintén kénytelen tudomásul venni, hogy a maga európid civilizációja ellenére ambivalens viszonyban van Európával. Hiába vonzódik hozzá és számítja magát (legalább az Urálig) Európához, éppen a lényegét illetően nem érezheti magát otthon Nyugaton: azon a nem nagy, de földrajzilag szinte rongyosra tagolt kontinensen és bonyolult néprajzi tarkaságban, amely amerikai befolyásra idegenedik el saját klasszikus kultúrájától.

„Számptalan esetet ismertem, mely racionálisan alig megmagyarázható, elemi erejű érdeklődésről tanúskodott a vallás iránt teljesen szekularizált környezetben.”

Nagyobb szellemi, spirituális perspektívából vizsgálva az oroszországot azonban egy olyan jellegzetességgel találkozunk, amit „metafizikai érzékenységnek” nevezhetünk. Nem homályos irracionalizmusról van szó, hanem a legnagyobb dolgok, a teljesség konkrét érzékeléséről, ami máshol hiányzik. Az Egész konkrét, racionális primátusa a részek fölött orosz sajátosság, amit

Nyugaton csak az etnikai sokféleség elvont általánosságában tudnak elképzelni, mert az individuális sokféleségek, érdekek és értékek zavarában állandó viták, pártoskodások, alkudozások küzdenek egymással. Az oroszoknál a politikai zavarok az anarchia rémét idézik föl, amit sátáni kísértésnek, önpusztításnak érznek polgárháborús tapasztalataik alapján. Ezek mindig a központi hatalom válságával függenek össze, vagyis a fizikai nagyság ösztönös egysége mindig erős, egyének fölötti szolidaritást kíván, ezért ideológiai-vallási, karizmatikus, sőt emberfölötti vezetést igényel.

Az anarchia leküzdéséhez soha nem demokrácia, hanem mindig különleges adottság, erkölcsi garancia és vallási hitelesség szükséges, ami a mostani Európai Unióból reménytelenül hiányzik.

Az oroszoknak egyébként nem diktatúra kell, hanem az egység minden zavaró különbséget fölülmúló víziója, amit Nyugaton nem értenek meg. Az ógörög *oikumené*, a platóni idealizmus *plérómája*, Bizánc teokratikus ortodoxiája és az orosz pravoszlávia vallási ihlete nem a „harmadik Róma” egyházpolitikai gondolatában fejeződött ki, hanem egy misztikusabb fogalomban, amit nehéz lefordítani. Az orosz *szobornoszty* univerzális szemléletében megtalálható az az életfontosságú kohézió, ami a sokféleséget szellemileg egyesíteni képes. Nyugaton a területi-hatalmi érdekek dezintegrálták a Német-Római Birodalmat, a középkori Itáliát vagy az Osztrák-Magyar Monarchiát, az anyagi önzés ma is szétfeszíti a nemzeti realitásokat nem ismerő, igazságtalan határok közé szoruló országokat. A nacionalista Ukrajnát csak a föderalizáció menthette volna meg a mostani válságtól, de ugyanaz a politikai vak-

ság fenyegeti, mint a gyöngye angol, belga vagy spanyol monarchiát napjainkban. A korábbi keresztény tradíció hanyatlása vallási alap nélkül egyre élesebb nemzeti ellentétekre bomlik, amit az Unió gazdasági érdekegyeztetése csak átmentileg tud feledtetni, de lelkileg nem képes pótolni.

Van, aki a táguló orosz táj emberformáló hatását csak pozitívan értékeli. Dmitrij Lihacsov, a középkori orosz irodalom és kultúra kutatója szerint ennek köszönhető az orosz jóság, türelem és természetesség. Az anyafölddel való szerves, sőt személyes kapcsolat élő formálódást jelent az ember számára. A végtelen térségekben, a „szárazföldi tengeren” még az idő is az örökkévalóságig nyúlik, megmagyarázhatatlan elvagyódás, vallásos fogékonyság fúj és hullámszik, amit a legjobb orosz költőknek, például Tyutcsnevnek sikerült megírnia. Ha megérzi egy igazi orosz otthon ezt a láthatatlan egyetemességet, akkor külföldön átkozottul bezártnak, értelmetlennek és kiszolgáltatottnak látja magát. A hatalmas orosz föld nélkül, az emigrációban úgy elszárad a hazai tájhoz szokott orosz ember, mint egy növény víz nélkül. A végtelen ország természetes misztikája viszont határtalan szellemi fölímérésekre segíti az oroszokat, szinte fölülmúlhatják eredeti orszárukot.

Az oroszország „genetikája” történeti okokból érdekes képet mutat, ha a szláv őállapot, a germán-normann államrend és a bizánci-keresztény kultúra hármas egységét kiegészítjük a finnugor észak asszimilált higgadtságával és az ázsiai-tartár kihívás rettentével. Ez az ötféle gyökérszál hasonlít a Hamvas Béla által föltárt „öt géniuszhoz”, amelyek a magyarság formálódásában nagy szerepet játszottak.

Az oroszok régóta hajlamosak arra, hogy nagyságuknál fogva csak magukat és vallásukat tekintsék az ortodoxiának, a többi testvéregyházat pedig elhanyagolják. Különösen abnormális volt ezen belül az újkori orosz-görög viszony. Amennyire fölnéztek egykor az oroszok Bizáncra, vallásuk és kultúrájuk forrására, annyira lenézték a görögöket az utóbbi századokban, mert gondviselészerűnek érezték elnyomásukat a Török Birodalomban és saját „szent Oroszországuk”, majd az egyre hatalmasabb cárizmus kiválasztottságát, vallási-politikai küldetését. A 20. században újra fölértékelődött a szovjet befolyástól szabad görög egyház helyzete, de elég általános az oroszok között ma is az a fölfogás, hogy a görögök ravasz, alattomos és megbízhatatlan emberek, akikkel csak erélyes hatalmi szóval lehet valamire menni. A múltban nyilván sok negatív tapasztalatot szereztek a nehéz körülmények között lavírozó, demoralizált konstantinápolyi patriarchátusról, amely elsősorban Moszkvától várt segítséget, de a törökökkel is mindig meg kellett alkudnia.

A mindenkori politikai hatalomnak alárendelt, befelé hierarchikusan bénító főpapságot külö-

nös felelősség terheli az ateista diktatúrákban játszott szerepéért. A görög-római eredetű, államegyházi szimbiózis fokozatosan álnok, „*pusztító utálatossággá*” vált „*a szent helyen*” (Mt 24,15), mert a mindenáron működni akaró, szolgálva „társuralkodó” klérus képtelen kompromisszumot kötött az állammal és saját hívő népe ellen fordult álságaival.

Oroszország megismerését akár Kelet, akár Nyugat felől az nehezíti, hogy bár földrajzilag egyaránt tartozik Európához és Ázsiához, mégsem „szerves része” egyiknek sem, már amennyire fogalmat tudunk alkotni magunknak Európáról és Ázsiáról. Pozitív megközelítésben Oroszország ehhez is, ahhoz is hasonló, de negatív megközelítésben sem az egyikkel, sem a másikkal nem azonos, hanem csak egyedül áll a maga páratlanságában. Az orosz rejtélyt meg lehet közelíteni lélektani, történelmi stb. szempontból, amire én is tettem kísérletet, de a megközelítés még nem „találat”, és főleg nem találkozás. Semmiféle leíró, statisztikai, mennyiségi magyarázat nem kielégítő a világ legnagyobb országáról és legnagyobb keresztény kultúrájáról, mivel maguk az oroszok is szellemi sajátosságaikban találják meg identitásukat.

„(...) *nem szeretnék túlzásokba esni az oroszok lényegi értékelésében. Nem kívánom őket idealizálni jelenkori adottságaikban.*”
